

נחש הנחושת

מים ראשונים: נחש הנחושת שעשה משה וביטל חזקיהו המלך הוא נושא רחב ונכבד ולפיכך חלקנו אותו לשניים: דף זה מוקדש למעשה משה ודף אחר בשם [נחושתו](#), גם הוא בפרשה זו, מוקדש למעשה חזקיהו, שנתן לו את שמו נחושתו.

ויעש משה נחש נחש וישמהו על הנס והיה אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחש וחי: (במדבר כא ט).

וכתת נחש הנחש אשר עשה משה כי עד הימים ההמה היו בני ישראל מקטרים לו ויקרא לו נחשן: (מלכים ב יח ד).

רש"י במדבר פרק כא פסוק ד

"ותקצר נפש העם בדרך" – בטורח הדרך שהוקשה להם. אמרו עכשיו היינו קרובים להיכנס לארץ ואנו חוזרים לאחורינו! כך חזרו אבותינו ונשתהו שלושים ושמונה שנה עד היום. לפיכך קצרה נפשם בעיני הדרך. ובלשון לע"ז אינקרו"ט לו"ר [נמאס להם]. ולא יתכן לומר ותקצר נפש העם בדרך - בהיותו בדרך. ולא פירש בו במה קצרה... כללו של פירוש כל לשון קצור נפש בדבר, לשון שאין יכול לסובלו הוא, שאין הדעת סובלתו: 4

במדבר רבה פרשה יט סימן כג

"ויאמרו חטאנו כי דברנו בה' נבך" (במדבר כא ז) - ידעו שדברו במשה ונשתטחו לפניו ואמרו: "התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש" – רבי אומר: נחש יחיד היה. 5 "ויתפלל משה בעד העם" (שם) 6 - להודיעך ענוותנותו של משה, שלא נשתהה לבקש עליהם רחמים; ולהודיעך כוח התשובה, שכיון שאמרו "חטאנו", מיד נתרצה להם, שאין המוחל נעשה אכזרי. וכן הוא אומר: "ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך" (בראשית כ יז). וכן הוא אומר: "וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו" (איוב מב י). ומנין שאם סרח אדם לחבירו ואמר לו "חטאתי", שנקרא חוטא אם אינו מוחל לו? שנאמר: "גם אנכי חלילה לי מחטוא לה' מחדול להתפלל

¹ למשה כבר היה מפגש עם נחש בתחילת שליחותו הוא המטה שנהפך לנחש, שבתחילה משה פחד ממנו, ככתוב: "ויהי לנחש וינס משה מפניו" (שמות פרק ד פסוק ג). שם נס משה מפני הנחש וכעת הוא מעלה אותו על נס.

² מדובר על חזקיהו מלך יהודה, ככתוב שם: "ויהי בשנת שלש להושע בן אלה מלך ישראל מלך חזקיהו בן אחז מלך יהודה ... ויעש הישר בעיני ה' כלל אשר עשה דוד אביו: הוא הסיר את הבמות ושבר את המצבת וכתת את האשרה וכתת נחש הנחש אשר עשה משה ... ויקרא לו נחשן". ראה רש"י שם: "ויקרא לו נחשן - לשון בזיון כלומר, מה צורך בזה? אינו אלא נחש נחושת". בין משה לחזקיהו, בין נחש נחושת לנחושתו, בין נס, רפואה לעבודה זרה, מהו נחש נחושת זה? מדוע עשאו משה ומדוע כיתתו חזקיהו? בדף זה נדון כאמור בחלק הראשון - במעשה משה, ובדף המקביל [נחושתו](#) נדון בחלק השני - במעשה חזקיהו.

³ ראה הפסוקים שם: "ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך: וידבר העם באלהים ובמשה למה תעלינו ממצרים למות במדבר כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלקל". או אז משלח הקב"ה בעם את הנחשים והאם מתחרטים ומבקשים ממשה: "חטאנו כי דברנו בה' נבך התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש". ומשה מתפלל בעבורם. וקודם לכן, מלחמת החרמה בעמלק וניצחון עליו, מלחמה בה נקמו בני ישראל את מפלת המעפילים בידי עמלק בפרשת שלח (לך 38) שנים קודם לניצחון זה). ראה דברינו [בין מלחמת חרמה למלחמת חורמה](#) בפרשה זו. אז מה קורה כאן? מה פשר הנפילה הגדולה כאן בסמוך לניצחון על עמלק?

⁴ אנחנו מבקשים להתמקד בנחש הנחושת: מה טיבו, איך זה עשה אותו משה וכו', אבל אי אפשר להתעלם מהרקע לכל המעשה שאירע שם. רש"י הוא מהפרשנים המעטים שמצאנו שמתייחס לעניין (וחזקוני אחריו) – שתיקת מרבית הפרשנים צריכה עיון. דור הבנים זוכה בניצחון על עמלק שיושב על פתחה הדרומי של ארץ כנען ונוקם את נקמת אבותיו המעפילים שלא זכו ונפלו מתים במדבר. אז למה כעת הסיבוב דרך ארץ אדום? למה לא נכנסים הישר לארץ ישראל דרך הנגב? קצרה נפש העם בעיני הדרך, מסביר רש"י (וטורח להסביר שאי אפשר לומר שקצרה נפש העם בהיותו בדרך, שהרי לא הסביר הכתוב במה קצרה נפשם, אלא בהכרח שקצרה נפשם בגלל הדרך, בשל טלטלות הדרך והתארכותה). תלונת דור הבנים היא מובנת ומוצדקת ולא מצאנו מי שמסביר מדוע כעת, לאחר הניצחון על עמלק, יש צורך ללכת בדרך הארוכה והמייגעת הסובבת את ארץ אדום ממזרח. אך לא זה הנושא שלנו הפעם. נתמקד בנחש הנחושת עצמו ובמעשה שעשה משה. האם על דעת עצמו עשה?

⁵ היינו נחש יחיד ומיוחד בעל עצמה גדולה. מזכיר אולי את הצפרדע של ארץ מצרים שהייתה, עפ"י האגדה, צפרדע אחת (רש"י שמות ח ב). ובהמשך נראה גם את הנחש הקדמוני. ודווקא כאן משה לא נס מפניו אלא, כאמור מעלה אותו על נס.

⁶ המשך הפסוק ברצף. ללמדך שמיד כשבקשו, נענה להם משה והתפלל בעדם. האם משה מתקן בכך את כעסו על העם בחטא מי מריבה בפרק הקודם? ראה פירוש הזוהר החדש לתורה, פרשת בשלח דף נא ע"א, שאכן מקשר בין שני אירועים אלה שבפרשתנו: "א"ר אלעזר: כתיב ויעש משה נחש נחש וישמהו על הנס. על נס לא כתיב, אלא על הנס. בעא לאתקן ולהשלים מה דחסר. א"ל קב"ה: משה, כתיב להקדישיני במים, במים ולא בדבר אחר. כשם שהתחלתי במים, בעינא דישתלים בשמי הנס במים". ראה שם שהוא אף מקשר את הענין עם נס המטה שנהפך לנחש שעשה משה לפני פרעה.

בעדכם" (שמואל א יב כג).⁷ אימתי? כשבאו ואמרו: "חטאנו כי עזבנו את ה' (שם י). השיב להם: "חלילה לי מחטוא לה'".⁸

"ויואמר אל משה עשה לך שרף... והיה כל הנשוך וראה אותו וחיי" - לא נשוך נחש בלבד! אלא אמר: "כל הנשוך" - אפילו נשוך מִפְתָּן ועקרב וחיה רעה וכלב.⁹ "ויעש משה נחש נחושת ושימהו על הנס" - זרקו לאויר ועמד.¹⁰

בראשית רבה פרשה לא סימן ח

"עשה לך תיבת עצי גופר" (בראשית ו יד) - אמר רבי איסי: בארבעה מקומות נאמר בלשון הזה "עשה". בשלושה נִתְפָּרֵשׁ ובאחד לא נתפרש.¹¹ "עשה לך תיבת עצי גופר" - אמר רבי נתן: אֶעֱיֵן דְקִדְרִינִין.¹² "עשה לך חרבות צורים" (יהושע ה ב) - נתפרש: גְּלָבִין דְטִינָר.¹³ "עשה לך שתי חצוצרות כסף" (במדבר י ב) - נתפרש.¹⁴ "עשה לך שרף" - לא נתפרש. ר' יודן בשם ר' איבו אמר: "ישמע חכם ויוסיף לקח" (משלי א ה) - זה משה, שאמר הקב"ה למשה: "עשה לך שרף" ולא פרש.¹⁵ אמר (משה): אם אני עושה אותו של זהב, אין הלשון הזה נופל על לשון זה. של כסף, אין הלשון הזה נופל על לשון זה. אלא, הרי אני עושה אותו של נחושת, שהלשון נופל על הלשון הזה: "נחש נחושת". מכאן שניתנה תורה בלשון הקודש. רבי פנחס ורבי חזקיה בשם ר' סימון: כשם שניתנה תורה בלשון הקודש, כך העולם נברא בלשון הקודש. שמעת מימך אומרים: גיני גיניא, אנתרופי אנתרופיא, גברא גברתא? אלא: איש ואשה, למה? שהלשון הזה נופל על לשון הזה.¹⁶

⁷ ראה רמב"ם הלכות תשובה פרק ב הלכה י: "אסור לאדם להיות אכזרי ולא יתפייס... ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול - מוחל לו בלב שלם ובנפש חפצה". שם הוא בין אדם לחברו ואילו כאן הוא בין אדם למקום, ככתוב: "חטאנו כי דברנו בה' נבך" ומשה מתפלל על שניהם. ראה שמואל א פרק ב פסוק כה: "אם יחטא איש לאיש ופללו אלהים ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו". וכבר דרשנו רבות בפסוק זה. ראה למשל דבריני [בין אדם לחברו ובין אדם למקום](#) ביום הכיפורים.

⁸ מה מבקש כאן הדרשן? לנצל את ההזדמנות ולדרוש במעלת מי שמתפלל על חברו ונענה לו מיד, או שהדברים קשורים מהותית לענייננו? האם לרצון של משה לענות לתפילת העם ולהחיש מזור מידי למכאוביו, היה חלק במעשה הנחש?

⁹ ראה בירושלמי מסכת ראש השנה פרק ג דף נט שמדקדק בין "ראה" ל"הביט": "רבי לוי בשם רבי חמא בר חנינה: והיה הנשוך אין כתיב כאן, אלא כל הנשוך. אפילו נשיכת כלב, אפילו נשיכת נחש. ולא דמיא, נשיכת כלב - וראה, נשיכת נחש - והביט. רבי יודה גוזריא בשם רבי אחא: נשיכת כלב שאינו ממינו - וראה, נשיכת נחש שהוא ממינו - והביט. ורבנן אמרי: נשיכת כלב שאינו מחלחל - וראה, נשיכת נחש שהוא מחלחל - והביט". והובאו הדברים בשיטת רש"י להלן. ולהלן בדרשת המכילתא הפועל הסתכל - השתכלל. האם יש בכל אלה רמז לרעיון שגם בדבר מוחשי שהוא לכאורה עבודה זרה לכל דבר, יש הבדל בראייה ובכוונה?

¹⁰ יש כאן משחק מילים ברור של הדרשן, "נס" גם במשמעות של מוט גבוה, מקום בולט (pennant) וגם במשמעות של פלא (miracle). האם אנחנו שומעים כאן חד למעשה העגל של אהרון: "ואשליכהו באש ויצא העגל הזה" (שמות לב כד)? ראה פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק לב: "לעולם יהא אדם זהיר בתשובותיו, שמתוך תשובה שהשיב אהרן למשה ואמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה, כפרו המינין לומר מעצמו יצא" - שיכולים לומר שהיה משהו נסי בעגל. אז גם כאן, יש חשש שהעם יראה במעשה נחש הנחושת משהו נסי. אבל גם בלא תוספת זו, השאלה היא: מדוע משה עושה נחש נחושת? מדוע אין כאן איסור של "לא תעשה לך פסל וכל תמונה"? אמנם, האיסור של עשיית דמויות ופסלים הוא רק על פיצוץ אדם או גרמי השמיים, ראה רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק ג הלכה י-א, אבל כאן אין זה לנוי, ויש חשש ברור שבני ישראל יטעו לחשוב שיש בנחש כח לרפא.

¹¹ נתפרש, מסביר א.א. הלוי - לא איך לעשות זאת (כמו שמשה התקשה במעשה המנורה, בדבריני [מעשה המנורה](#) בפרשת תרומה), אלא מאיזה חומר לעשות אותם.

¹² עצי קדרוס או קתרוס שהוא מין ארז, מסביר א.א. הלוי. ר' נתן, נכון יותר הדרשן, מסביר למי שלא יודע, מה הם עצי גופר. ראה גם הערך קדרינון [במילון ג'סטרו](#).

¹³ חרבות צורים לכאורה ברור, כל אחד יודע מה היא אבן צור, אבל המדרש בכל זאת טורח להסביר: גלבין דטינר - איזמלים מאבן צור.

¹⁴ חומר כסף, לא צריך להסביר. אפילו הדרשן שעומד לפני הקהל ודורש מדרש זה מניח שהקהל יודע מהי מתכת כסף.

¹⁵ כל שלושה המקרים הראשונים: עצי גופר, חרבות צורים וחצוצרות הכסף - התפרשו. לא רק שהתפרשו ע"י החכמים והדרשנים לקהל שומעם, אלא שהתפרשו והיו ברורים באותו הרגע, למי שנצטוו עליהם (נח, יהושע, משה). רק עשיית השרף שהקב"ה מצווה למשה בפרשתנו, היא לא פורשה ומשה היה צריך להגיע בדעתו לכוונת הקב"ה.

¹⁶ שרק בלשון העברית, לא בארמית ולא ביוונית, שפות שמעניינות את הדרשן, יש לגבר ולאשה יש שם שורשי משותף (אולי גם באנגלית Man - woman?). ראה בירושלמי מסכת ראש השנה פרק ג דף נט (שזה מן הסתם המקור של דרשה זו): "אמר רבי יסא: בארבעה מקומות נאמר עשה לך. בשלשה פירש ואחד לא פירש. עשה לך תיבת עצי גופר, עשה לך שתי חצוצרות כסף, עשה לך חרבות צורים. עשה לך שרף לא פירש. אמר משה: עיקרה לא נחש הוא? לפיכך: ויעש משה נחש נחושת. מיכן היה רבי מאיר דורש שמות". האם הרעיון של לשון נופל על לשון שהוא במהות עשיית נחש הנחושת, שהוא תוספת החכמה של משה בעשייה הנחש ("ישמע חכם ויוסיף לקח"), האם הוא נותן לנו קצה חוט של פתרון לכל מעשה נחש הנחושת? ראה רש"י בראשית פרק ב פסוק כג: "לזאת יקרא אשה כי מאיש לוקחה - לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקודש". המהלך שהדרשן מנסה להוביל הוא אולי כך: הקב"ה אומר למשה: "עשה לך שרף" ולא אומר לו מאיזה חומר לעשות זאת. שרף זה נחש. משה מנחש שמדובר בנחושת. למה נחושת דווקא? כי משה מבין שמדובר בבריאה של משהו מרפא. רפואה היא סוג של בריאה, ובריאה הייתה בלשון הקודש שיש לה את התכונה של לשון נופל על לשון. לפיכך, נחש הנחושת גם הוא מעין בריאה עם כח מרפא! ראה דבריו של משה בפרשת קרח, במדבר טז ל: "ואם בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את פיה". אך דא עקא, שעל דבריו שם של משה שכביכול הכריח את הקב"ה לפצות את האדמה, אך כבר נאמרו דברי ביקורת של חז"ל על דברים אלה שכביכול כפו על הקב"ה לעשות כדבר משה. פה

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דעמלק פרשה א ד"ה והיה כאשר

"והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל" - וכי ידיו של משה מגברות את ישראל או ידיו שוברות את עמלק? אלא, כל זמן שהיה משה מגביה את ידיו כלפי מעלה, היו ישראל מסתכלין בו ומאמינין במי שפיקד את משה לעשות כן, והקב"ה עושה להם נסים וגבורות.¹⁷ כיוצא בו: "ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף" (במדבר כא ח) - וכי נחש ממית ומחיה? אלא כל זמן שהיה עושה כן, היו ישראל מסתכלין בו ומאמינין במי שפיקד את משה לעשות כן, והקב"ה שולח להם רפואות.¹⁸

רמב"ם הלכות עבודה זרה פרק א

בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור ואנוש עצמו מן הטועים היה. וזו היתה טעותם, אמרו: הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו, ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד, וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו.¹⁹

ספרא קדושים פרשה ג פרק ז

... "את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו", אמר שבת משם שמירה, ואמר מקדש משם מורא. יכול יהיה ירא מן המקדש? תלמוד לומר: "ואת שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו" - מה שבת לא מן השבת את מתיירא אלא ממי שפיקד על השבת, אף מקדש לא מן המקדש אתה ירא אלא ממי שפקד על המקדש.²⁰

לפחות יש ציווי של הקב"ה למשה: "עשה לך שרף וכו'". ואנו נמשיך לנחש מהו נחש הנחושת והאם הוא שורף או עלה שרף (או עלה טרף)?

¹⁷ מדרש זה הוא על מלחמת עמלק בפרשת בשלח, לא על מעשה נחש הנחושת בפרשתנו. הדרשן פותח ב"ידי משה" ומסיים בנחש הנחושת שעשה משה (בידיו). כאילו לומר לך, עד שאתה שואל על חשש עבודה זרה מצד פסל ותמונה, שאל על הבוטח באדם ושם בשר זרועו (ירמיהו יז ה), על חשש האלהה של מנהיגים (אפתיאוזיס). האם מכאן יכולה לבוא התחלה של פתרון כלשהוא? אם ידיו של משה גרמו לאמונה ולא חר"ח לטעות, אולי גם בנחש הנחושת יקרה כן?

¹⁸ הנוסח היותר ידוע (שאף הפך לשיר) מצוי במסכת ראש השנה פרק ג משנה ח: "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל (שמות יז) - וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך, כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים. ואם לאו, היו נופלין. כיוצא בדבר אתה אומר: עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוך וראה אותו וחי (במדבר כא ח) - וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישאל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו מתרפאים ואם לאו היו נימוקים". לשון המכילתא: "מסתכלים בו ומאמינים במי שפיקד את משה לעשות כן", יכול אולי לתת קצה חוט לפתרון חידת נחש הנחושת. ריאליה ואיקונוגרפיה, יכולים להיחשב כדבר מותר, אם באמת יש כאן כוונה אמיתית וטהורה של אמונה בסיבת הסיבות ועילת העילות (לשון הזוהר בהרבה מקומות), אם זוכרים כל הזמן את מה שהתמונה והדמות מסמלים. ואנו חוזרים שוב ושוב לפתיחת הרמב"ם בהלכות עבודה זרה: "בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ... אמרו הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו ... ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד" - ראה שם; וכן למדרש בשמות רבה טו יז על העץ בבית המרחץ שעשו ממנו איקונין למלך, שממנו ניתן לכאורה ללמד סיגוריה על עבודה זרה. האם משה אכן חשב שלאורך זמן תישמר הבחנה דקה זו? שאפשר לחזור ללשון נופל על לשון של בריאת העולם ולהימנע מטעות דור אנוש?

¹⁹ דברי המכילתא לעיל גורמים לנו לסטות מעט מנושא העיקרי לשביל צדדי אבל חשוב. בתפיסת הרמב"ם, העולם הדתי הראשוני היה מונותאיסטי ביסודו ורק בהדרגה הפך לפוליטיאיסטי ופולחן ריבוי אלילים. בשלב הראשון של עבודה זרה, בימי אנוש, חלקו אנשים כבוד לכוכבים וגלגלים, אבל ידעו שהם רק אמצעים ויש בורא עולם. כמו שהוא אומר שם בהמשך, שגם בשלב השני שבו התחילו בני האדם "לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ... ולהשתחוות למולם כדי להשיג רצון הבורא בדעתם הרעה", עדיין היו מי שידעו שהכל הוא אמצעי, כפי שהוא אומר שם: "וכך היו אומרים עובדיה היודעים עיקרה, לא שהן אומרים שאין שם אלוה אלא כוכב זה, הוא שירמיהו אומר: מי לא יראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא". ראה גם מדרש שמות רבה טו יז שממנו ניתן לכאורה ללמד סיגוריה על עבודה זרה, על העץ בבית המרחץ שעשו ממנו איקונין למלך, שאמרו: "אין אנו כורעים לפניו בשבילו (בשביל העץ עצמו), אלא בשביל פרוטומי (דמות, איקונין) של מלך שהיא חקוקה עליו", בדברינו [והלוא אין בה ממש](#) בפרשת כי תשא. האם איננו מדברים על מצב מאד דומה? שם שלב ראשון בעבודה זרה, ואילו כאן, הכרה בצורך באמצעי מוחשי וכתנאי שיזכרו לנו ליבם לאביהם שבשמים? האם חשב משה שלאורך זמן תישמר הבחנה דקה זו? שאפשר לחזור ללשון נופל על לשון של בריאת העולם ולהימנע מטעות דור אנוש?

²⁰ סטייה שנייה לשביל צדדי אך חשוב, בעבות המכילתא לעיל, הו המשפט שם: "כל זמן שהיה עושה כן, היו ישראל מסתכלין בו ומאמינין במי שפיקד את משה לעשות כן, והקב"ה שולח להם רפואות". לא כנוסח הגמרא בראש השנה: "בזמן שישאל מסתכלין כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו מתרפאים", אלא "מאמינים במי שפיקד על השבת". בדומה ללשון מדרש ספרא הנ"ל "מתיירא ממי שפיקד על השבת ... ירא ממי שפקד על המקדש". שבת, המקדש, ונחש הנחושת בחבילה אחת (ובעצם כל התורה כולה). אל תימנע מלהבעיר אש בשבת מתוך מחשבה שבפעולת ההבערה הזו אירע משהו חריג, כאילו יצרת אש זרה וכדומה. אל תימנע מלנהוג קלות ראש במקדש משום שיש בו איזו קדושה מסתורית ואתה חיללת אותה. תימנע מכל אלה, משום שאתה מקבל על עצמך את מלכותו של מי שפקד על מצוות אלה ועושה רצונך מפני רצונו. כך, אבל בכיוון הפוך בנחש הנחושת. אל תעלה בדעתך שהנחש ממית או מחיה. מה שיחיה אותך היא האמונה במי שפקד על משה לעשות את נחש הנחושת. נראה שנגענו בנימה מאד דקה ושברירת של האמונה הדתית. מה גם שבסופו של דבר, כיתת חזקיהו את נחש הנחושת, היינו ההליכה על חבל דק זה לא נשמרה לאורך זמן. נחזור לפירושים ומדרשים על נחש הנחושת.

רש"י על הפסוק

ולא היה ממחר נשך הנחש להתרפאות, אלא אם כן מביט בו בכוונה.²¹

מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק כא

"ויעש משה נחש נחושת" - והלא הקב"ה לא אמר לו שיעשה נחש.²² אלא אמר משה: אעשה של נחושת, כדי שיראו אותו כל ישראל וזוכרין מה שעשה נחש הקדמוני, ומה אירע לו, מיד יחזרו בתשובה. וזה שאמר: "והביט אל נחש הנחושת וחי" - וכי נחש ממית ומחיה? אלא בזמן שהנשך מביט כלפי מעלה ומכוין לבו לשמים וזוכר מעשה נחש ועושה תשובה, מיד נתרפא, ואינו נימוק בחוליו.²³

ספורנו

"נחש נחושת" - אחרי שהבין דעת קונו, הסכים לעשותו של נחושת ולא של זהב, כדי שיזכיר להם עוונם מצד מראה החומר, שמו ותבניתו.²⁴

רמב"ן במדבר פרק כא פסוק ט

והנראה בעיני בסוד הדבר הזה, כי הוא מדרכי התורה שכל מעשיה נס בתוך נס, תסיר הנזק במזיק ותרפא החולי במחליא, כמו שהזכירו (מכילתא ויסע א) בוירוהו ה' עץ (שמות טו כה) וכן במלח אלישע במים (מ"ב ב כא). וידוע מדרכי הרפואות, שכל נשוכי בעלי הארס יסתכנו בראותם אותם או בראות דמותם, עד כי נשוכי הכלב השוטה וכן שאר הבהמות השוטות אם יביטו במים יראה להם שם בבואת הכלב או המזיק וימותו ... ולכן לא מצא משה לקיים מצותו בשרף בלתי שיעשה נחש נחושת כי הוא דמות נחש שרף, ואם יעשנו מדבר אחר היה דמות נחש ולא דמות שרף. ומה שאמרו מן הלשון הנופל על הלשון, כי הזכרת השם בלבד תזיק. והכלל, כי צוה השם שיתרפאו במזיק הממית בטבע ועשו דמותו ושמו, וכשיהיה האדם מביט בכוונה אל נחש הנחושת שהוא כעין המזיק לגמרי, היה חי, להודיעם כי השם ממית ומחיה.

אבן עזרא במדבר פרק כא פסוק ח

²¹ דברי רש"י אלה מבוססים על הירושלמי ראש השנה שהבאנו בהערה 9 לעיל. נשוכי הנחש היו צריכים להביט, לא סתם לראות. על מנת להירפא מנחש הנחושת, נדרשה כוונה אמיתית. בכיוון זה אפשר גם לראות את דברי אור החיים שהאריך בפירושו כאן ומסביר, מדוע תפילת משה לא הועילה, כמו שהיה במקרים אחרים, והיה צריך גם לנס נחש הנחושת אשר גורם לאנשים להתבונן במעשיהם. נחש הנחושת היה כמין ראי שגרם למתבונן בו להפנים את הסיבה לחוליו, את הגורם לכך שהנחש נשכו. את הכיוון הזה נראה במספר מדרשים ופרשנים להלן. ראה פירוש אור החיים כאן.

²² הקב"ה אומר למשה: "עשה לך שרף" ואינו מזכיר נחש. ראה בראשית רבה לעיל: "שאמר הקב"ה למשה: עשה לך שרף ולא פרש". מדרש זה מתמקד בכוונה הקשורה בנחש הנחושת. לא סתם נושאים עיניים למרום, לא רק "מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים", אלא גם זוכרים מה הנחש מסמל, מבריאת העולם ועד מה שאירע להם ויארע מן הסתם בכל הדורות - לשון הרע, החטא (הנחש) הקדמון. ראה פרקי דרבי אליעזר פרק נב: "ר' אומר: עוד הלשינו ... ואמרו היינו יושבים בארץ מצרים שאנן ושלנו והקב"ה ומשה הוציאנו ממצרים למות במדבר, שנאמר: וידבר העם באלהים ובמשה. מה עשה להם הקב"ה? שלח להם הנחשים והיו נושכים וממיתים אותם, שנאמר: וישלח ה' בעם את הנחשים. וראה משה בצרתן של ישראל ועמד והתפלל עליהם. אמר לו הקב"ה: משה, עשה לך שרף נחש נחושת, כמין אותו נחש שהלשין ביני לבין אדם ועזרו ושים אותו במקום גבוה. וכל אדם שהוא נשך והיה מתכוין לבו לאביו שבשמים ומסתכל באותו נחש מיד נתרפא, שנאמר: והיה אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחושת וחי". וכן הוא אומר: אם ישוך הנחש בלא לחש". ראה סיומת המדרש שם: "ר' מאיר אומר: אם יכנס הרופא אצל מי שנשכו וירפאהו ודאי לזה מחזיקין טובה" - זה משה שהיה רופא טוב תרתי משמע וידע ליצור דבר מה שיעמוד תמיד לנגד עיני החוטא ויזכיר לו הן את מקור הרעה והן את הרפואה. ראה אוצר המדרשים (אייזנשטיין) משה עמוד 383: "אדם ומשה למה היו דומים? לשני רופאים גדולים: אחד מהם נשכו נחש ולא היה יודע עיקרין לרפא את עצמו ומת. ואחד מהם כל מי שהנחש נשכו היה מרפא אותו. איזה גדול? לא זה שהוא מרפא את הכל? כך אדם הראשון מה כתיב בו: הנחש השיאני ואוכל, ומת בעטיו של נחש. אבל משה עשה נחש נחושת וכל מי שהנחש נשכו היה מביט בו ונתרפא, שנאמר: והיה כל הנשך וראה אותו וחי. הרי משה גדול מאדם הראשון". במעשה הנחש מנסה משה לחזור לשורש הבריאה ולתקן היכן שאדם הראשון נכשל.

²⁴ נראה כאילו ספורנו נשען על לפחות מקצת מהמדרשים שהבאנו לעיל, אך מחזיר אותנו למימד הנפשי והפסיכולוגי של הפנמת החטא ולימוד משגיאות העבר. לא "לשון נופל על לשון" פילוסופי, אלא פסיכולוגי. נחש הנחושת איננו תרופת פלא מיסטית, אלא אדרבא, תזכורת קבועה של החטא, בבחינת "וחטאתי לנגדי תמיד" (תהלים נא ה, דברי דוד אחרי חטא בת שבע). ורבו הדרשות על פסוק זה ואכמ"ל (ראה רמב"ן ויקרא ט ז על המזבח שהיה כתבנית שור והזכיר לאהרון יום יום את חטא העגל שעשה). ושוב, נראה לנו שבכיוון זה הולך גם אור החיים בפירושו הארוך למעשה נחש הנחושת.

ורבים השתבשו ואמרו, כי זאת הצורה לקבל כח עליונים. וחלילה חלילה, כי הדבר נעשה בצווי השם, ואין לנו לחפש למה צורת נחש והאמת, כי נשגבה ממנו דעת עליון.²⁵

מסכת עבודה זרה דף מד עמוד א

אמר להן רבי יוסי: והלא כבר נאמר: "וכתת נחש נחושת אשר עשה משה!" אמרו לו: משם ראייה? הרי הוא אומר: "ויאמר ה' אל משה עשה לך שרף" - לך - משלך, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו. והתם בדין הוא דכתותי לא הוה צריך, אלא כיון דחזא דקא טעו ישראל בתריה, עמד וכיתתו.²⁶

שבת שלום מחלקי המים

²⁵ בפירושו לספר שמות, פרק כה פסוק ז, במעשה הכרובים ושאר כלי המשכן, נראה לרגע, כאילו אבן עזרא נותן טעם והסבר, כשהוא אומר שם: "והנה גם אנכי עתה אורה אותך בדרך האמת, שים לבך לדעת סוד הכרובים ... ואחר שתבין אלה תבין סוד נחש הנחשת". אבל נראה שגם שם סתם דבריו ולא פירש ומעשה נחש הנחושת נשאר בגדר סוד שנשגבה מאיתנו דעת עליון בו, כמוהו כמו מעשה הכרובים שגם הם דמות תלת ממדית שעשה משה במצוות הקב"ה. וגם עליהם רננו שהם עבודה זרה, ראה המדרש באיכה רבה פתיחתא ט: "בשעה שנכנסו שונאים לירושלים נכנסו עמהם עמונים ומואבים ... לבית קדשי הקדשים ומצאו שם שני כרובים נטלו אותן ונתנו אותן בכליבה והיו מחזירין אותן בחוצות ירושלים ואומרים לא הייתם אומרים שאין האומה הזאת עובדת עבודת כוכבים ראו מה מצינו להם ומה היו עובדים". ראה דברינו [מעשה הכרובים](#) בפרשת תרומה.

²⁶ מדרש זה ישמש לנו קישור להמשך דברינו [נחושתן](#) על חזקיהו שביטל את נחש הנחושת שעשה משה. האם אין ביטול זה מורה למפרע על כך שנחש הנחושת היה עבודה זרה? על זה דנה הגמרא במסכת עבודה זרה. הדין הוא הלכתי בהקשר עם ביטול עבודה זרה. שיטת ר' יוסי (במשנה שם) היא אפשר לבטל עבודה זרה ע"י שחיקה וזריה לרוח ואין חובה להוליכה לים המלח. חכמים אוסרים, שמא יינה מכך, למשל כזבל לשדהו. ר' יוסי מביא ראייה לשיטתו מנחש הנחושת שחזקיהו כתת. תשובת חכמים החולקים עליו היא שאין להביא ראייה מנחש הנחושת, משום שנחש הנחושת לא היה עבודה זרה. מדוע? משום שמששה עשה אותו ולא בני ישראל ו"אין אדם אוסר דבר שאינו שלו" (היינו, גם אם מישהו מבני ישראל התכוון לעבודה זרה כאשר הביט בנחש, אין הוא יכול להפוך אותו לעבודה זרה משום שאינו שלו, הוא חפץ פרטי של משה). מכאן משתמע שבעצם מהות הענין, היה בנחש הנחושת, בודאי באופן בו עבדו אותו הנוהים אחריו, משום עבודה זרה, אלא שבגדרי ההלכה המדוקדקים לא הייתה זו עבודה זרה משום שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. אבל בירושלמי עבודה זרה פרק ג דף מב וכן בתוספתא, עבודה זרה פרק ג הלכה יט הלשון קצת אחרת: "אמר להן ר' יוסי: הרי הוא אומר: וכתת נחש הנחושת אשר עשה משה וכו'. אמרו לו: וכי עבודה זרה היא? והלא משה רבינו עשאו! מלמד שטעו ישראל אחריו עד שבא חזקיהו וגנזו". מה שמששה עשה, לא היה עבודה זרה, מה עוד שזה היה בציווי הקב"ה, אבל בני ישראל אכן טעו אחריו, אם לא בדורו של משה, אז בדורות הבאים. והדברים חוזרים במלוא תוקפם לדברי הרמב"ם בראש הלכות עבודה זרה שהבאנו לעיל. אברהם אבינו חידש (החזיר) את האמונה באל אחד, אבל התהליך ההפוך של התדרדרות מאמונה מוחשית-גבולית שעדיין עובדיה יודעים למי באמת הם עובדים, לעבודה זרה ממש, היה ונשאר לאורך כל תולדות העמים, כולל עם ישראל. ואולי עד ימינו אנו.